

JINOYATLARNI OCHISH VA TERGOV QILISHNING TAKTIK-KRIMINALISTIK TA'MINOTI METODLARI TUSHUNCHASI HAMDA TIZIMI

Yo'Ichixonova Sadoqatxon Abdumajit qizi

Toshkent davlat yuridik universiteti mustaqil izlanuvchisi /

Impuls tibbiyot instituti yuriskonsulti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14472330>

Annotatsiya: Mazkur maqola doirasida taktik-kriminalistik metodlarning asosiy mazmuni, jinoyatlarni ochishda va tergov qilishda ularning ahamiyati o'rganildi. Taktik-kriminalistik metodlar tushunchasining kelib chiqishi, unga nazariyachi va amaliyotchi olimlarning yondashuvi tahlil qilindi. Taktik-kriminalistik metodlarning jinoyatchilar yoki guvohlar bilan ishlash amaliyotda samarali jihataro bayon etildi.

Kalit so'zlar: jinoyatchilikka qarshi kurash, jinoyatlarni ochish, tergov qilish, metod, taktik-kriminalistik ta'minot metodlari, texnik-kriminalistik ta'minot, kriminalistik ta'minot.

"Metod" tushunchasi ikki nuqtai nazardan ko'rib chiqilishi mumkin, chunki metod bilim olishning qonuniyatlarini aks ettiradi:

1) nazariy

2) amaliy.

G.A. Zorin ta'kidlashicha, metodni "muhandislik modeli sifatida ko'rish mumkin, u ishlab chiqish va amaliy foydalanish jarayonida doimiy ravishda batafsil tavsiflanadi, aniqlanadi, takomillashtiriladi va maxsus vositalar bilan to'ldiriladi".¹ Har qanday metod faqat harakatlar ketma-ketligini amalga oshirish orqali amaliyotda bajarilishi mumkin, bu harakatlarning yig'indisi esa uning mohiyatini aks ettiradi. Faqat shundagina uning real haqiqatni bilib olish usuli sifatidagi funksiyasi namoyon bo'lishi mumkin, bu o'z navbatida bilish obyektiga haqidagi kerakli ma'lumotni olishga qaratilgan.

Metod - bu ma'lum bir maqsadga erishish uchun tabiat va ijtimoiy hayotdagi hodisalarni tadqiq etish usullari. Har qanday fanlar kabi kriminalistika ham tabiat va jamiyat voqealarini hamda predmetlarni bilishning umumfalsafiy va mantiqiy usullariga suyanadi. Lekin har bir fan o'zi tekshiradigan jabhalarning mohiyati va tadqiq qilishning maqsad - vazifalariga xos bo'lgan turli muayyan uslublardan foydalanadi, shuningdek yangi uslublar yaratadi.²

Kriminalistikada turli xil metodlar qo'llaniladi, ularni tasniflashda, eng avvalo, kriminalistikaning fan va amaliyot borasidagi metodlarini farq qilish kerak. Ulardan foydalanish imkoniyatlari tergov harakatlarini amalga oshirish maqsadi, shart-sharoiti va usullari bilan belgilanadi.

Hozirgi kungacha kriminalistika metodlarining mohiyati va tizimlashtirilishi masalalari munozarali bo'lib qolmoqda. **R.S. Belkin** falsafiy nuqtai nazar asosida xususiy fanlar metodlari haqidagi qarashlarga tayanib, kriminalistika metodlari tizimini shakllantirdi. **N.A. Selivanovning fikriga ko'ra, kriminalistika metodlari tizimi to'rtta elementdan iborat:**

- 1. Materialistik dialektika;**
- 2. Umumiy metodlar;**
- 3. Xususiy metodlar;**
- 4. Maxsus metodlar.**

¹ Зорин Г.А. Тактический потенциал следственного действия. - Мн., 1989.-С.9.

² Kriminalistika. Darslik. Mualliflar jamoasi. -Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2018, - 13-bet.

Selivanov xususiy metodlarga boshqa fanlarda qo'llaniladigan metodlarni kriminalistikada qo'llashni kiritgan. Maxsus metodlar esa, to'g'ridan-to'g'ri kriminalistika tomonidan ishlab chiqiladigan metodlar sifatida belgilangan.³

Taktik-kriminalistik metodlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash ushbu usullarning jinoyatlarni ochish va tergov qilishda taktik vazifalarni hal qilish usullari ekanligi bilan asoslanadi. Taktik vazifalar jinoyat haqidagi kriminalistik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni uning shaxsiy tashuvchilaridan — ongli bo'lgan odamlardan bilib olish zarurati bilan bog'liqdir.

Bunday vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish uchun tergovchi yoki operativ xodim taktik usullardan foydalanadi, ya'ni taktik-kriminalistik metodlarni qo'llaydi. Ushbu usullar jinoyatni ochish va tergov qilish jarayonida mustaqil funksiyalarni amalga oshiradi va mazkur faoliyatning ishtirokchilariga yo'naltirilgan taktika ta'sirini amalga oshirish usullari sifatida xizmat qiladi.

Taktik-kriminalistik metodlar inson psixik faoliyati qonuniyatlariga asoslanganligi sababli, ushbu usullar tizimining mazmunini aniqlashda psixologiyada shaxsga ta'sir ko'rsatish usullari bo'yicha ishlab chiqilgan yondashuvlarni o'rganish maqsadga muvofiqdir. Psixologiya fanida shaxs va guruhga psixologik ta'sir ko'rsatish usullarining ilmiy va amaliy ahamiyati ta'kidlanib, bu borada muayyan bilimlar to'plangan.

Taktik-kriminalistik metodlar — bu jinoyatlarni fosh qilish va tergov qilish jarayonida qo'llaniladigan usullar bo'lib, ular maxsus psixologik, taktika va texnik vositalar orqali jinoyatchilar yoki guvohlar bilan ishlashda samarali yordam beradi. Ushbu metodlar turli holatlarda qo'llaniladigan xususiyatlarga ega bo'lib, ular jinoyatni aniqlash va tekshirish uchun zarur bo'lgan axborotlarni olish uchun ishlab chiqilgan.

Taktik-kriminalistik metodlarning asosiy maqsadi – bu jinoyat haqida to'liq va ishonchli ma'lumotlarni yig'ishdir. Ular, asosan, jinoyatni fosh qilish jarayonida quyidagi ikki asosiy yo'nalishda amalga oshiriladi:

1. **Psixologik usullar:** Bu usullar shaxslar bilan ishlashda, ularning psixologik holatini, qarorlar qabul qilishdagi instinktlari va motivatsiyalarini tahlil qilishda qo'llaniladi. Masalan, shaxsni haqiqatni ochish uchun ko'proq gapirishga majbur qilish, ularni qat'iy qaror qabul qilishga undash.
2. **Taktik vositalar:** Bu jinoyatlarni tergov qilishda qo'llaniladigan umumiy usullar va texnikalar, jumladan, kuzatuv, so'rovlar, guvohlik olish, so'roq qilish va h.k.

Taktik-kriminalistik metodlar ko'pincha qo'llanilgan holatga qarab quyidagicha farqlanadi:

- **Ishonchni oshirish:** Bu usul, ko'pincha, guvohlarni haqiqatni ochishga undash uchun qo'llaniladi, ularning shubhalarini yo'q qilish va to'g'ri ma'lumotlar olishga yordam berish.
- **Majburlash:** Shaxsni jazo yoki ta'sir qilish bilan to'g'ri ma'lumotlarni olishga undash.
- **Ta'sir qilish:** Bu usul orqali odamni tanqidiy fikrlashga undash va ma'lum bir yo'ldan borishga majbur qilish.

Taktik-kriminalistik metodlar nafaqat jinoyatchilarni fosh qilishda, balki tergovchilarning ishini samarali tashkil etishda ham muhim ahamiyatga ega. Ularning qo'llanilishi ko'pincha maxsus tayyorgarlikni, muayyan vaziyatlarga qarab tanlangan metodlarni talab qiladi.

³ Селиванов Н.А. Советская криминалистика: система понятий. -М., 1982.-С.27.

Xususan, **A.V. Dulov** sud-psixologik usullar tizimini tahlil qilib, shaxsga ta'sir ko'rsatishning quyidagi sud-psixologik usullarini ajratib ko'rsatadi: ma'lumot yetkazish usuli, ishontirish usuli, buyruq usuli, namuna usuli, boshqariladigan muloqotlar usuli hamda fikr yuritish vazifalarini qo'yish va ularni o'zgartirish usuli. Shuningdek, ishontirish, majburlash, tasdiq, namuna ko'rsatish, fosh etish va ma'lumotni boshqarish kabi usullar ham keltirilgan.

Bundan tashqari, yuqorida keltirilgan ta'sir ko'rsatish usullari yana o'z navbatida turli kichik turlarga bo'linadi. Bu esa har bir usulning maqsadli va vaziyatga mos qo'llanilishiga imkon beradi.

Jinoyatni ochish va tergov qilishning o'ziga xos vaziyatlari tufayli ma'lum taktik-kriminalistik metodlarning tanlanishi muayyan taktik vazifalarni hal qilish zarurati bilan bog'liq bo'ladi. Masalan, jinoyatga aloqadorlik haqida ma'lumotni yashirayotgan yoki haqiqatni aytishni istamaydigan shaxslardagi faktik ma'lumotlarni olishga qaratilgan taktik vazifalarni hal qilish uchun turli xil tergov so'rovlari usullaridan foydalanish talab etiladi.

Boshqa tomondan, tergov ishi ishtirokchilari bilan psixologik aloqa o'rnatishga yo'naltirilgan taktik vazifalarni amalga oshirishda, vaziyatga mos keluvchi taktik-kriminalistik metodlar, masalan, ishontirish, majburlash yoki qo'rqitish kabi usullar tanlanadi. Bu usullar, shuningdek, har bir holatning shaxsiy xususiyatlariga moslashtiriladi va samarali qo'llaniladi.

Ushbu yondashuv jinoyatlarni aniqlash va tergov qilishda maxsus metodlarning muhimligini va ularning aniq sharoitlarga mos ravishda qo'llanilishi zarurligini tasdiqlaydi.

Taktik ta'sir usullari, majburlashga asoslangan holda, shaxsni uning xohishiga qarshi ma'lum bir faoliyatga undashga qaratilgan bo'ladi. Shuning uchun mazkur metodlar faqat qonun bilan belgilangan chegaralarda va asoslarda qo'llanishi mumkin. Psixologik majburlash jarayonida ta'sir qilinayotgan shaxs o'z xohishiga qarshi, ichki qarshilik holatida, masalan, o'ziga salbiy oqibatlar, zarar yetkazish xavfi va boshqalar haqida xavotirda bo'lib, ma'lum bir faoliyatni amalga oshirishga undaladi. Majburiyat jarayonida ta'sir qilinayotgan shaxs ijtimoiy foydali xulq-atvorni tanlashga qaror qiladi, chunki u noqonuniy yoki ijtimoiy xavfli xulq-atvorni tanlagan taqdirda, o'ziga nisbatan qonun bilan belgilangan noxush oqibatlar bo'lishi mumkinligini anglaydi. Misol uchun, guvohni ko'rsatmalar berishga undash, agar u guvohlik berishdan bosh tortsa, jinoiy javobgarlikka tortilishidan qo'rqishi mumkin.

Taktik-kriminalistik metodlarni to'g'ri tanlash dalillarning protsessual tartibga muvofiq tarzda isbotlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Lekin dalillarni olishda turli xildagi g'ayriinsoniy usullarni qo'llash taqiqlanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasining 29-moddasiga muvofiq, **qonunni buzgan holda olingan dalillardan odil sudlovni amalga oshirish chog'ida foydalanishga yo'l qo'yilmaydi.**⁴

Jinoyatlarni ochish va tergov qilish jarayonida taktikaviy ta'sir metodlaridan birini yoki bir nechtasini qo'llash mumkin. Ko'pincha, faqat taktik-kriminalistik metodlarning kompleks tarzda, ya'ni bir nechtasini bir vaqtda qo'llanilishi, guvoh yoki gumonlanuvchilarning hisi va irodasiga samarali ta'sir ko'rsatadi, ularni jinoyat haqida to'liq va ishonchli ma'lumot berishga undaydi yoki muhim axborotlarni olish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Har qanday taktik-kriminalistik metod, yuzaga kelgan taktik vazifalarini hal qilish usuli sifatida, faqat vakolatli shaxslar tomonidan bir qator amaliy harakatlarni bajarish orqali amalga oshirilishi mumkin. Bu harakatlar, ularning majmui va ketma-ketligi tegishli usulning

⁴ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son

mohiyatini aks ettirib, tergov ishi ishtirokchilarining xulq-atvoriga taktik-kriminalistik ta'sir ko'rsatish vositalari sifatida ishlaydi. Taktik-kriminalistik metodlar muayyan vaziyatning xususiyatlaridan kelib chiqib tanlanadi.

References:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi PF-60-sonli "2022 — 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni.
2. Kriminalistika. Darslik. Mualliflar jamoasi. –Toshkent: Toshkent davlat yuridik universiteti, 2018, –515 bet.
3. Sud ekspertizasi. Darslik. Mualliflar jamoasi. –Toshkent: IIV akademiyasi. 2012, –323 bet.
4. Белкин, Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории к практике / Р. С. Белкин. –М., 1988.
5. Коломацкий В.Г. Криминалистическое обеспечение деятельности органов внутренних дел по расследованию преступлений // Криминалистика. Т. 1. - М.: Академия МВД РФ, 1994. С. 62.
6. Зернов СИ. Теоретические и прикладные проблемы применения специальных познаний при выявлении и расследовании преступлений, сопряженных с пожарами: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. -М., 1997. - С25-26.
7. Подшибякин А.С. Криминалистическое учение о холодном оружии: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. - М., 1997. - С.42.
8. Щепина, И. В. Современные средства идентификация человека / И. В. Щепина // Современные проблемы правотворчества и правоприменения: материалы Всероссийской студенческой научно-практической конференции. –Иркутск, 2016. –С. 397–401.